

درس پنجم: هماهنگی پاره های کلام

عوامل تاثیرگذار در سخن شاعران: (۱) وزن (۲) عاطفه (۳) خیال
وزن، آشکارترین ابزار موسیقایی شعر است

(الف) روش سماعی: تمرین های شنیداری خود را بیشتر کنیم
تا سواد شنیداری و هوش موسیقایی خود را پرورش دهیم

(ب) روش تقطیع کردن شعر: شعر را به پاره هایی هماهنگ و مساوی بخش کنیم
تا تساوی و توازن آوایی آن را به دست می آوریم

رکن چیست؟ هر مصراع از پاره هایی درست شده است که به آن «رکن» می گویند
برای نمونه مصرع «تواز هر در که باز ایی بدین خوبی و زیبایی» را اینگونه می خوانیم:

تُ از هَر دَر	کِ با زا یی	بِ دین خو بی	یُ زی با یی
---------------	-------------	--------------	-------------

هر رکن از بخش های کوچکتری به نام «هجا» تشکیل می شود

تُ	اَز	هَر	دَر	کِ	بَا	زَا	یِی	بِ	دِیْن	خَو	بِی	یُ	زِی	بَا	یِی
----	-----	-----	-----	----	-----	-----	-----	----	-------	-----	-----	----	-----	-----	-----

هجا (بخش) چیست؟ مقدار آوایی است که دهان با یک بار باز شدن آن را ادا می کند.
هجا از «واج» پدید می آید شکل نوشتاری واج را «حرف» می نامند.
واج چیست؟ کوچک ترین واحد آوایی زبان است. کتاب: ک / - / ت / ا / ب
در زبان فارسی ۲۹ واج وجود دارد

انواع واج

مصوّت کوتاه: <u> </u> <u> </u> <u> </u> مصوّت بلند: آ، ای، او	}	(۶ واج) مصوّت
صامت (ع=ع)، ب، پ، ت (=ط)، ج، چ، خ، د، ر، ز (=ذ، ظ، ض)، ژ، س (=ث، ص)، ش، غ (=ق) ف، ک، گ، ل، م، ن، و، ه (=ح)، ی.	}	(۲۳ واج) صامت

انواع هجا	نحوه قرار گرفتن واج ها	نشانه	مثال
هجای کوتاه (دو واج)	صامت + مصوّت کوتاه	U	چو (چ)، که (ک)، و
هجای بلند (سه واج)	الف) صامت + مصوّت کوتاه + صامت ب) صامت + مصوّت بلند	-	سَر، دِل، گُل، وِی، پا، سی، مو،
هجای کشیده (بیش از سه واج)	الف) صامت + مصوّت کوتاه + دو صامت ب) صامت + مصوّت بلند + یک یا دو صامت	U - U -	سبز، چهر، گُفت، دَرَد، دوست، باد، سیب، بود

نکته ها:

مصوّت بلند، در اول هجا مساوی با سه واج است، مثال: آب: آ (سه واج) + ب (یک واج) / ایل: ای (سه واج) + ل (یک واج) / اور: او (سه واج) + ر (یک واج) / مصوّت بلند، در وسط یا آخر هجا مساوی دو واج است، مثال: باد: ب (یک واج) + ا (دو واج) + د (یک واج) / بید: ب (یک واج) + ی (دو واج) + د (یک واج) / بود: ب (یک واج) + و (دو واج) + د (یک واج)

قبل از جداسازی هجاها به این نکات توجه کنید:

۱- هر هجا (بخش)، فقط یک مصوّت دارد

(بنابراین، تعداد هجای یک کلمه برابر است با تعداد مصوت های آن کلمه)

۲- هر هجا را همان طور که می خوانیم، می نویسیم

مثال: تو ← ت (U): هجای کوتاه // خواب ← خاب: هجای کشیده (u)

۳- در فارسی، هیچ واژه یا هجایی با مصوّت آغاز نمی شود (اولین واج هر هجا حتما صامت است)

(بنابراین، واژه هایی که به ظاهر با مصوت آغاز می شوند در ابتدای خود یک صامت همزه دارند که در تعیین نوع

هجا باید به آن توجه کرد. مثال: از: هجای بلند (سه واجی) / آب: هجای کشیده ی (چهار واجی)

توجه: در شعر فارسی اگر هجای پایانی، کوتاه، بلند یا کشیده باشد، آن را هجای بلند محسوب می کنیم

۴- هجای کشیده معدل یک هجای بلند و یک هجای کوتاه است .

۵- مصوت بلند پیش از «ن» (نون ساکن) کوتاه به حساب می آید .

شرایط هموزن بودن دو مصراع یا دو بیت

(الف) تعداد هجاهای آنها برابر باشد

(ب) هجاهای کوتاه و بلند مقابل هم قرار بگیرند (کوتاه در مقابل کوتاه و بلند در مقابل بلند)

بخور تا توانی به بازوی خویش / که سعیت بود در ترازوی خوی (سعدی)

بُ	خُر	تَا	تَ	وَا	نِی	بِ	بَا	زَو	یِ	خِیش
کِ	سَع	یَت	بُ	وَد	دَر	تَ	رَا	زَو	یِ	خِیش
u	-	-	u	-	-	u	-	-	u	-

یادآوری:

شاعران، تساوی مصراع ها را در شعر نو ضروری نمی دانند به همین دلیل، طول مصراع های شعر نو یکسان نیست

مثالی برای شعر نو:

تو را من چشم در راهم

شباهنگام

که می گیرند در شاخ تلاجن، سایه ها رنگ سیاهی

وزان دل خستگانت راست اندوهی فراهم

تو را من چشم در راهم (نیما یوشیج)

۱- صامت ها و مصوّت های مصراع اول بیت نخست را مشخص کنید

نشاید که خوبان به صحرا روند

حلال است رفتن به صحرا، ولیک

همه کس شناسند و هر جا روند

نه انصاف باشد که بی ما روند (سعدی)

تویه: ص: صامت / م:ک: صوت کوتاه / م:ب: مصوّت بلند

ن ش ا ی - د ک - خ و ب ا ن
ص م م م م م م م م م م م م

ب - ص - ح ر ا ر - و - ن د
ص م م م م م م م م م م م م

۲- هر بیت را به هجاهای تشکیل دهنده ی آن تجزیه کنید سپس هر هجا را با علامت خاص آن بنویسید.

عجب نیست از گل که خندد به سروی که در این چمن پای در گل نشیند (طیب اصفهانی)

ع پ ن ست از ک ک ف د پ س و ی
- - - U - - - - - - - - -
ک د این پ م پ ی د گ ز ش ن د
U - - U - - U - - - - -

اگر هوشمندی به معنی گرای که معنی بماند نه صورت به جای (سعدی)

ا گ ه ش م د د م م ن ک ر رای
U - - U - - - - - - - -
ک م ن پ ما ن ز ص ر ن پ جای
U - - U - - U - - - - -

۳- در بیت زیر چند هجای کوتاه وجود دارد؟ هشت هجای کوتاه دارد

تا رنج تحمّل نکنی، گنج نبینی تا شب نرود، صبح پدیدار نباشد (سعدی)

۱- ت (تمل) ۲- ن (گننی) ۳- ک (گننی) ۴- ز (نبینی) ۵- ز (نرود) ۶- ر (نرود) ۷- پ (پدیدار) ۸- ن (نباشد)

۴- برای کاربردهای گوناگون (صامت، مصوت) هر یک از واج های زیر نمونه هایی بنویسید

«و» } صامت: وا - ورزش - گاو
مصوّت کوتاه: دو - بشنو - بطور
مصوّت بلند: مور - توت - تور

«ی» } صامت: یار - همسایه - دی
مصوّت: ایست - مبین - سی

«ه» } صامت: هوا - مهر - ماه
مصوّت (-) یا (-): که - مدرسه - پویه - نه

۵- علامت هجاهای کدام بیت، چهاربار (U _ _) تکرار شده است؟

حافظ
شهریار
سعدی

الف) الا یا ایها السّاقی ادر کأساً و ناولها که عشق آسان نمود اول، ولی افتاد مشکل ها
ب) خلوتم چراغان کن، ای چراغ روحانی ای ز چشمه نوشت، چشم دل چراغانی
پ) من از اینجا به ملامت نروم که من اینجا به امیدی گروم
ت) بلم آرام چون قویی سبکبار به نرمی بر سر کارون همی رفت

اَ	لا	یا	ای	ی	هس	سا	قی	اَ	در	کأ	سن	وَ	نا	ول	ها
U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-
ک	عِش	قا	سان	نِ	مو	دو	وَل	وَ	لی	أف	تا	د	مُش	کِل	ها
U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-

سوالات تکمیلی

- ۱) جای خالی را پر کنید
الف). هر هجا مصوت دارد .
ب) در زبان فارسی هیچ واژه ای با.....(صامت - مصوت) آغاز نمی شود .
ج) در شعر (سنتی - نو) معمولاً شاعران تساوی مصراع های شعری را ضروری نمی دانند .
د) آشکارترین ابزار موسیقی شعر شعر است .
ه) در زبان فارسی واج وجود دارد که آن ها را به دو دسته ی و..... تقسیم می کنند .
۲) عبارت های درست و نادرست را مشخص کنید.
الف) هجا مقدار آوایی است که دهان با یک بار باز شدن آن را ادا می کند.
ب) هجای پایانی هر مصراع همیشه «کشیده» است.
ج) تعداد هجاهای یک کلمه با تعداد صامت های آن کلمه برابر است.
د) هجا در زبان فارسی، با مصوت آغاز می شود
ه) شاعران برای تاثیرگذاری سخن خود از عاطفه و وزن بهره می گیرند .
و) در هجا نوشتار مهم است نه تلفظ.
۳- دو راه تشخیص موسیقی شعر را بنویسید .
۴- هجاهای زبان فارسی به چند دسته تقسیم می شوند ؟ نام ببرید با ذکر نشانه های هر یک.
۵- دو مصراع یا بیت در چه صورتی هم وزن هستند ؟
۶- چگونه می توانیم سواد شنیداری و هوش موسیقایی خود را در تشخیص موسیقی شعر پرورش دهیم ؟
۷- نام دیگر هجا چیست ؟
۸- واج های کلمه ی « داشت » را بنویسید .
۹- کلمه ی « دادوستد » چند هجا دارد ؟
۱۰- مصوت های زبان فارسی به چند دسته تقسیم می شوند ؟ نام ببرید
۱۱- چند واج زبان فارسی صامت هستند ؟

۱۲- چرا طول مصراع های شعر نو یکسان نیست؟

۱۳- تعداد هجاهای یک کلمه را چگونه پیدا می کنیم؟

۱۴- برای کاربردهای گوناگون (صامت یا مصوت) هریک از واج های زیر نمونه هایی بنویسید .

الف. « و » صامت : مصوت : ب . « ی » صامت : مصوت : پ . « ه » صامت : مصوت :

۱۵- هر بیت را به هجاهای تشکیل دهنده آن تجزیه کنید : سپس هر هجا را با علامت خاص آن بنویسید .

الف . چنین است رسم سرای درشت گهی پشت بر زین گهی زین به پشت

ب . با همه عطفِ دامنش آیدم از صبا عجب کز گذر تو خاک را رشکِ ختن نمی کند

۱۶- در بیت زیر چند هجای کوتاه وجود دارد؟

دیرسالی ست که در من جاری ست عاشقی نقلی استمراری ست

۱۷- علامت های هجاهای کدام بیت ، سه بار (U - - -) تکرار شده است؟

الف) نمی خواهم که بر چشمم نشینی که آنجا نیز جای مردمان است

ب) زخم آنچنان بزن که به رستم شغاد زد زخمی که حیل به جگر اعتماد زد

پ) از صدای سخن عشق ندیدم خوشتر یادگاری که در این گنبد دوار بماند

۱۸- در کدام گزینه، همه واژه ها بر طبق الگوی (U-U-) ساخته شده اند؟

الف) می رویم، مستقیم، با دوام (ب) می رویم ، بادب، ناخدا

پ) سادگی، با ادب، بی دوام (ت) هفته ها ، آسمان، شاکری

۱۹- خط عروضی کدام واژه مقابل آن درست نوشته نشده است؟

الف) خواهر ← خاهر (ب) توران ← تُران

پ) نقّاش ← نققاش (ت) خواهش ← خاهش

۲۰- تعداد صامت ها و مصوت های مصرع زیر را بنویسید.

«دلی دارم خریدارِ محبت» صامت : مصوت:

۲۱- دو کلمه بنویسید که حرف «و» در یکی به عنوان صامت و در دیگری به عنوان مصوت کوتاه به کار رفته باشد.

صامت : مصوت :

۲۲- هجاهای بیت زیر را جدا کنید و علامت هر هجا را زیر آن بنویسید.

خداوندا دلی دارم عطش سوز که نه در شب بُود خوابش نه در روز